

UTICAJ ŠPANSKOG GRAĐANSKOG RATA NA VOJNU MISAO U JUGOSLAVIJI

APSTRAKT: Građanski rat u Španiji, kao i prethodna agresija Italije na Etiopiju 1935, bili su poligoni za proveru novih ratnih sredstava i doktrina, a desili se u predvečerje novog evropskog i svetskog sukoba. Na jednoj strani – sile pobednice iz Prvog rata, a na drugoj – nekadašnji poraženi, željni revanša i ispunjenja ranijih geopolitičkih ciljeva za svetskom dominacijom. Demokratije su izvesno bile u kašnjenju sa modernizacijom vojnog potencijala i prekasno su uočile da je novi konflikt stvar bliske budućnosti. Kašnjenju je doprinela i Velika ekonomska kriza 1929–1934. Na poligonima Španije nijedna strana nije otkrila sve karte i to je moglo da zbuni analitičare, pa čak i da dovede do pogrešnih zaključaka o svrsishodnosti masovne upotrebe oklopnih snaga, načinu protivoklopne borbe, kao i o nizu drugih elemenata od taktičkog i strateškog značaja. U Kraljevini Jugoslaviji je ovaj rat praćen sa dužnom vojničkom pažnjom. Za potrebe vrhovnog komandovanja pravljen su periodične analize, a stručna vojna štampa počela je da objavljuje stavove domaćih i stranih saradnika. Često su oni bili suprotstavljeni, ali je preovlađivala ocena o važnosti brzih, oklopnih i motorizovanih jedinica, bombarderske avijacije, protivavionske odbrane i slobodnih linija snabdevanja.

KLJUČNE REČI: Španski građanski rat, Kraljevina Jugoslavija, Milan Stojadinović, elaborat Obaveštajnog odeljenja Glavnog generalštaba jugoslovenske vojske, general August Marić

Evropa je posle propasti konferencije o razoružanju 1933. i povlačenja Nemačke iz tih pregovora krenula, danas znamo, putem koji je nepovratno vodio nastavku sukoba prekinutog 1918. godine. Vinston Čerčil će u svojim memoarima kasnije napisati da je za Zapadnu Evropu već bilo kasno da sustigne nemačke pripreme koje su trajale od 1921. i „godine koje su pojeli skakavci“, pune političke i diplomatske naivnosti.¹

I jedan naš ugledni i veoma kompetentni savremenik će se, povodom Uskrsa 1934. godine, javiti sa dva upozoravajuća teksta u kojima će pozva-

1 Vinston S. Čerčil, *Drugi svetski rat*, Tom I: Bura se sprema, (Beograd: Prosveta, 1964), 62–83.

ti na opreznost u predviđanjima i na jačanje vojske i sređivanje unutrašnjih prilika: „Vreme od 15 godina od Svetskog rata, isuviše je malo da se prilike u svetu stabiliziraju, i da se izmire sa stanjem nastalim posle Velikog rata. Nesređene današnje prilike u svetu, i nastale velike krize, daju nade pobeđenima, da okušaju još jednom sreću, a u zgodnom, po njih momentu, da izmene ratom stvorenu situaciju i izgubljeno povrate. Zato nije potrebno samo želeći mir i rat osuđivati, već treba biti spreman te mir braniti od onih koji ga žele narušiti. Dobra vojska oduvek je, a naročito sada, i za ovakve prilike najbolji branilac mira.“² Drugim rečima, najbolji faktor za očuvanje mira je faktor odvratanja.

Izmorene i osakaćene velikom ekonomskom krizom, Jugoslavija i njena najjača saveznica Francuska još nisu započele sa krupnim vojnim reformama. U nadi da ima vremena, da će tehnologija dati uskoro još savršenija ratna sredstva i da je zaludno sada trošiti na modele savremene tehnike koji će biti prevaziđeni. Koplja su se lomila i oko doktrinarnih stvari, posebno u Francuskoj. Eho tih dilema pratimo i u jugoslovenskoj vojsci.³

Potom je, sedmog marta 1936, nastupila Rajnska kriza. Hitler je vojno zaposeo demilitarizovano Porajnje protivno odredbama Versajskog ugovora.⁴ Velika je bila zabrinutost jugoslovenskog generalštaba zbog mogućih komplikacija ako Francuska dosledno reaguje u skladu sa mirovnim ugovorom. To bi po „postojećim okolnostima“ uvuklo u rat i Jugoslaviju. Generalštab je zaključio: „Ako ovi događaji ne dovedu sada do rata, opasnost našeg položaja ostaje ista i u buduće. Nemačka se verovatno neće zadovoljiti samo onim što je sada učinila, već će ići i dalje u ostvarivanju svojih aspiracija. Zbog toga će i mogućnost sukoba neprestano trajati, pa sa tim valja i računati.“⁵

2 Pisanja generala Dušana Trifunovića, *Izabrani spisi, objavljeni i neobjavljeni*, prir. Predrag Trifunović, (Beograd, 2014), 321–324. Radi se o tekstovima: „Mutni oblaci“, *Čačanski glas*, god. III, br. 14, Uskrs 1934. (Cenzura je izbacila sledeći deo: „Sve je uzburkano. Događaji mogu nastupiti brže nego što se iko nada. Oni se već predosećaju. Otadžbina može doći jednom u veliku opasnost. Zato što pre i brže“) i „Jedna opomena“, *Narodna odbrana*, god. IX, br. 17, Beograd, 29. aprila 1934, 263–264.

3 Mile Bjelajac, *Vojska Kraljevine SHS/Jugoslavije 1922–1935*, (Beograd, 1994).

4 Martin S. Alexander, *The Republic in Danger. General Maurice Gamelin and the Politics of the French Defence 1933–1940*, (Cambridge University Press, 1992); Nicole Jordan, *The Popular Front & Central Europe. The Dilemmas of French Impotence, 1918–1940*, (Cambridge University Press, 1992); Миле Бјелајац, *Дипломатија и војска, Србија и Југославија 1901–1999*, (Београд, 2010); Jean Doise, Maurice Vaisse, *Diplomatie et outil militaire. Politique étrangère de la France 1871–2015*, Nouvelle edition, (Paris: Seuil, 2015); Dalibor Denda, *Auto jedinice u vojsci Kraljevine Jugoslavije*, (Beograd; MC Odbrana, 2021); Далибор Денда, *Шлем и шајкача, Војни фактор и југословенско-немачки односи (1918–1941)*, (Нови Сад: Матица српска, 2019).

5 Денда, *Шлем и шајкача*, 402–403.

Neaktivnost Francuske, njena slabost da reaguje, kao i nešto ranije vojno napuštanje Rajnske oblasti, posebno su zabrinuli njene istočne saveznike, na prvom mestu Poljsku, Čehoslovačku, Rumuniju, a potom i Jugoslaviju. Uzdrmala je time i Malu antantu.⁶

A onda je u julu 1936. došao Španski građanski rat. Uključivanje Nemačke i Italije, na strani pučiste Franka, i SSSR-a, na strani republikanaca, stvorilo je od te zemlje poligon na kome su se ispitivale stare i nove doktrine. Posebno se pratilo obostrano iskustvo sa upotrebom oklopnih snaga raznih profila i avijacije. U isto vreme u Africi je od oktobra 1935. italijanska vojska primenjivala svoje lake oklopne snage u brdskim uslovima sa velikim uspehom.

Zanimljivo je da su u reagovanjima na špansku krizu i građanski rat, merodavni i u Čehoslovačkoj i Jugoslaviji, pa i Francuskoj, pre reagovali ideološki i u svemu gledali pretnju od sovjetske penetracije u Evropu i od boljševizacije čak i Francuske, u kojoj je na vlast nešto ranije došao Narodni front (Leon Blum). Nisu shvatili da veću opasnost predstavlja Osovina (ovo ćemo komentarisati kroz analitički osvrt Obaveštajnog odeljenja JV). Nažalost, Blum je takođe podlegao zaključcima da Sovjeti imaju dalekosežne ciljeve u Evropi,⁷ ne videći da je u pitanju bila politika odbrane mira od većeg rata. Nemačka je vešto zloupotrebila ovaj ideološki elemenat za pritisak na samu Francusku optužujući je da tajno pomaže Špansku republiku, a s druge strane da pravi raskol između Poljske i zemalja Male antante.⁸ U Francuskoj je na scenu stupio defetizam koji su podsticali ministar vazduhoplovstva i ministar mornarice.⁹

U takvim okolnostima istočni saveznici Francuske, dakle i Jugoslavija, slede sve više britansku politiku „smirivanja“ (*apeacement*) koja nije uključivala samo Nemačku već i Italiju. Mada zakasnelo, u Jugoslaviji se ubrzava nabavka naoružanja iz inostranstva i dovršenje vojnoindustrijskog kompleksa. No rokovi su obeshrabrujući, čeka se red kod svih proizvođača, koji se i sami naoružavaju. Jugoslavija koristi ucene oko isporuka dragocenih metala i sirovina kojima je raspolagala da se to ubrza. I sama Kraljevina je predmet ucena sila Osovine, posebno nakon okupacije Čehoslovačke i rata u Grčkoj. Od 1939. godine koristi u istom cilju politiku lažne neutralnosti kako bi njeni brodovi slobodno plovili i donosili neophodne materijale.¹⁰ Zanimljivo

6 Alexander, *The Republic in Danger*, 80–81; Bjelajac, *Дипломатија и војска*; Здењек Ладек, *Мала Антанта 1919–1938*, (Београд: Службени гласник, 2019), 95.

7 Jordan, *The Popular Front*, 203.

8 Optužbe su bile tačne. Francuski ministar vazduhoplovstva Kot je tajno isporučivao avione i opremu republikanskoj armiji (Čerčil, *Drugi svetski rat*, tom I, 201).

9 Jordan, *The Popular Front*, 204; Doise, Vaisse, *Diplomatie et outil militaire*, 387–394.

10 Миле Бјелајац, „Лажна неутралност: Југословенска помоћ западним савезницима и Грчком (1939–1941)“, *Војноисторијски гласник* (ВИГ) 1/2020, 109–135; Бјелајац, *Дипломатија и војска*, видети посебно део: „Последице војног слабљења и слома

je da se posle završetka građanskog rata u Španiji i otud nabavljalo i dopremalo u Jugoslaviju. Španija je tada imala viškove, a potreba obnove razrušenog zahtevala je uvoz materijala. U avgustu 1939. jugoslovenska vlada je zaključila ugovor o nabavci naoružanja. Na prvom mestu su bile puške češke i poljske proizvodnje kojima su bili naoružani republikanci, kao i protivtenkovski topovi 45 mm. Radilo se o 500 komada oruđa i milion metaka. U Španiju su tim povodom otputovali oficiri za prijem naoružanja i posetili fabrike za proizvodnju.¹¹

Odjek ideološke definicije karaktera rata vidi se plastično u analizi Vinstona Čerčila: „U Španiji se odvijala savršena reprodukcija Kerenskog perioda u Rusiji, s tom razlikom što španske snage nije nagrizao rat sa inostranstvom. Paralelno sa komunističkim komplotom potajno je razrađena jedna u osnovi vojnička zavera. Ni jedna od ovih strana nije mogla s pravom da pretenduje na legalnost (sic!) (...) Samim prodiranjem komunista u oslabelu parlamentarnu vladu već su bile odbačene mnoge obične garancije civilizovanog društva.“¹²

Već 22. avgusta jugoslovenska vlada je obavestila francuskog poslanika u Beogradu da je spremna da pristupi deklaraciji o uzdržavanju od intervencije u Španiji, kao i da zabrani izvoz ili tranzit oružja, municije i ratnog materijala u tu zemlju, pod uslovom da ta mera ne posluži kao presedan (!) za odstupanje od načela da legalna vlada može, na svoj zahtev, dobiti podršku od drugih država u slučaju pobune. U skladu sa tom odlukom Jugoslavija je imenovala svog predstavnika u Komitetu za nemešanje sa sedištem u Londonu.¹³

Dramu trenutka, u oktobru 1937, odslikava obrazloženje predsednika jugoslovenske vlade Milana Stojadinovića prilikom posete Londonu i Parizu na najvišem nivou. On je britanskim zvaničnicima tada izložio suštinu jugoslovenskog stava: „U britanskom naoružavanju vidi najbolje jemstvo evropskog mira. Njegova zemlja ima samo dva potencijalna neprijatelja: Italiju i Nemačku; a Jugoslavija je uvek znala na kojoj strani su njeni pravi prijatelji. Najbolja uteha koju bi vlada Njegovog Veličanstva mogla pružiti Jugoslaviji i drugim mediteranskim zemljama ogledala bi se u redovnom obaveštavanju

Француске“, стр. 163–178; L. Cvijetić, „Prodaja oružja kao metod ekonomskog i političkog pritiska nacističke Nemačke na Jugoslaviju“, *Istorija XX veka*, zbornik radova XIII, (Beograd, 1975); Perica Hadži-Jovančić, *Treći rajh i Jugoslavija. Ekonomija straha 1933–1941*, (Pirot: Pi-press, 2020), (Orig.: *The Third Reich and Yugoslavia: An Economy of Fear, 1933-1941*, Bloomsbury Publishing).

11 Archives des relations extérieures (Paris), Yougoslavie, vol. 150, 4–9, Predsednik vlade maršalu Petenu 26. oktobar 1939; Ambasada Francuske u Madridu, vojni ataše izveštaji Generalštabu 9. novembar 1939 (dva izveštaja).

12 V. Čerčil, tom I, 199–200.

13 Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji 1931–1938*, (Beograd: Arhiv Jugoslavije, Zagreb: Globus, 1986), 446.

o naoružavanju, naročito u vazduhu. Te zemlje sa strepnjom očekuju da protekne narednih osamnaest meseci do dve godine, koliko će biti potrebno Velikoj Britaniji da se pripremi za svaku eventualnost. Snaga je potrebna da bi se sa g. Hitlerom i g. Musolinijem moglo odlučno razgovarati – jer jezik odlučnosti oni jedino razumeju: G. Stojadinović je dokazivao da je u sadašnjim okolnostima Jugoslavija, koja se između Nemačke i Italije nalazi kao miš između dve mačke, u pravu kada nastoji da održi dobre odnose sa dva svoja potencijalna neprijatelja.¹⁴

U Parizu je Stojadinović objašnjavao ministru inostranih dela Delbosu (Delbosse) istu tu suštinu svojih odnosa sa Nemačkom i Italijom, osvrćući se i na njihov privredni značaj. „Priznao je da i Nemačka i Italija predstavljaju opasnost za Jugoslaviju koja, ostajući verna Maloj i Balkanskoj Antanti, Društvu naroda i Francuskoj, mora voditi računa i o slabostima koje su ispoljile zapadne demokratije u vezi sa abisinskom krizom i španskim građanskim ratom. Što se ugovora sa Italijom tiče, istakao je da bi ta zemlja jednog dana mogla postati prirodni saveznik Francuske i Jugoslavije protiv Nemačke“.¹⁵ Stojadinović je možda pomenuo, a britanski poslanik nije izvestio, očajno postupanje dve sile prema remilitarizaciji Porajnja. Umesto aktivne politike zaštite Versajskog sistema i Lokarna, Britanija je naterala Francusku da ostane pasivna i stvar preda (nemoćnom) Društvu naroda.

Čerčil beleži da je „Francuska bila potrešena“. Gospoda Saro¹⁶ i Flanden¹⁷ reagovala su impulsivno i bila spremna da proglase opštu mobilizaciju. Ali, izgleda da ona nije mogla da deluje bez pune podrške Velike Britanije. To je samo objašnjenje, ali ne i opravdanje. To je bilo životno pitanje Francuske. Vlada Britanije privolela je Francuze da sačekaju, kako bi obe zemlje posle zrelog razmišljanja zajedno stupile u akciju. Bio je to samo izgovor za povlačenje, zaključuje on.¹⁸

Jugoslovenski premijer Milan Stojadinović bio je od ređih političara svog vremena, uz to i rezervni oficir, koji je dobro razumevao odnos međuzavisnosti vojne snage i međunarodne politike. U zemlji je činio sve, u saradnji sa novim ministrom vojnim Ljubomirom Marićem, da ojača i modernizuje vojsku i mornaricu kao faktor odvratanja i poveća političku koheziju. U svojim memoarima je ponovio činjenice koje podržavaju arhivska dokumenta

14 Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, 545.

15 *Isto*, 551–552.

16 Sarraut, Albert Pierre, predsednik vlade.

17 Pjer-Etjen Flanden (Pierre-Etienne Flandin), predsednik vlade 1934–35, ministar inostranih dela 1936.

18 Čerčil, *Drugi svetski rat*, tom I, 181; Anthony Adamthwaite, *Grandeur and Misery. France's bid for power in Europe 1914–1940*, (London – New York – Sydney: Arnold, 1995), 202–205; Alexander, *The Republic in Danger*, 73, 189, 258.

kasnije dostupna. Iznudeni pacifizam velikih, Francuske i Britanije, a potom i SAD-a, uhvatio je „demokratije na spavanju“. Sa Francuskom je obnovio ugovor iz 1927. ali događaji su išli velikom brzinom ka sunovratu.¹⁹

Novi udar na istočne saveznike Francuske predstavljalo je nereagovanje na Anšlus Austrije u martu 1938. godine. Na dramatičnom sastanku Nacionalnog saveta odbrane (CSDN) u Parizu 15. marta, zaključeno je da Francuska ne može direktno pomoći Čehoslovačkoj. Veći deo vremena bio je posvećen ispitivanju mogućnosti francuske intervencije i pomoći Španiji. Bila je to inicijativa predsednika vlade Bluma, koja je naišla na odbijanje ministra rata Daladijea tvrdnjom da bi ta intervencija značila otpočinjanje svetuskog rata. Ovaj sastanak je potvrdio francusku nemoć.²⁰

Vojni vrh Kraljevine Jugoslavije, na čijem čelu su još uvek stajali istaknuti veterani iz Prvog svetskog rata, članovi nekadašnje srpske vrhovne komande (general Ljubomir Marić), sa zabrinutošću prate ove promene svesni da predstoji sukob i da armija hitno treba da se modernizuje i naoruža.²¹ Pred ministra koji je zamenio generala Petra Živković 1936, na čelu Generalštaba su se nalazili generali Milutin Nedić a potom Dušan Simović. Posebno pitanje je predstavljao razvoj brzih divizija, protivavionske i protivtenkovske odbrane i same avijacije. Stoga je rat u Španiji pomno praćen. Posmatrajući njihove tadašnje mogućnosti da sve to procenjuju, vidimo da se u pojedinim elementima grešilo, na primer – prvi utisci da oklopne snage nisu tako moćan borbena faktor i da odbrana ima preimućstva. To je ostavilo traga na pripremu i usvajanje doktrine koja se morala od 1939. ponovo korigovati i dopunjavati. Posebnu ulogu je imalo Obaveštajno odeljenje Glavnog generalštaba koje je sabiralo informacije od jugoslovenskih vojnih predstavnika, iz analiza dobijenih od prijateljskih sila ili na osnovu objavljene strane literature, stručnih vojnih časopisa i novinskih napisa koji su opisivali borbe. U ovu aktivnost bilo je uključeno i Nastavno odeljenje i Kursevi stručnih škola koji su pripremali pravila. Svojim analitičkim radovima u vojno-stručnim časopisima ili prevodima strane literature javljali su se generali i oficiri.²² Bilo je to

19 Milan Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, (Opatija, 1970), 425–427.

20 Бјелајац, *Дипломатија и војска*, 172.

21 Душица Бојић, *Сећања породице и мемоари генерала Љубомира Марића (1878–1960)*, друго допуњено издање, (Београд: Историјски музеј Србије, 2017), 219–220.

22 Аугуст Марић, „О употребљивости савременог наоружања у грађанском рату у Шпанији“, *Ратник*, св. IX, 1937, 34–47; Аугуст Марић, „Поуке из шпанског грађанског рата“, *Ратник*, св. VII–VIII, 1938, 76–96, 1–21; Павле Ј. Беговић, „Употреба борних кола у планини“, *Ратник*, св. VIII, 1937, 58–73; Павле Ј. Беговић, „Поуке из Шпанског грађанског рата о употреби борних кола“, *Ратник*, св. IV, 1938, 114–122; Д. С. [Душан Симовић], „Пешадија против борних кола“, *Ратник*, св. VII–VIII, 1938, 96–109; Д. С. Зобеница, „Моторизација и механизација војске – општи поглед на моторизацију и механизацију“, *Пешадијско-артиљеријски гласник*, бр. 18, (Сарајево),

reagovanje u vremenskoj iznudici. Valjalo je suočiti Skupštinu sa odobravanjem vanrednih kredita, krenuti u nabavku materijala, stati u red sa ostalim naručiocima kod proizvođača teškog naoružanja, ustrojiti doktrinu usklađenu sa novim trendovima, obučiti specijaliste, obučiti rezervni sastav. Ratni planovi su se stalno inovirali, a sa tim su se selila ratna skladišta, dograđivale pruge i putevi. Saveznici često nisu razumeli iznuđene poteze jugoslovenske vlade u odnosima sa Italijom i Nemačkom te su donosili procene da je ona nesiguran saveznik, koga možda i ne treba pomagati. Prema britanskim izveštajima, regent Pavle se bojao da bi francusko-sovjetski pakt mogao uvući zemlju u rat protiv Nemačke bez efektivne francuske pomoći. Bila je to njegova noćna mora.²³ Prema sećanjima ondašnjeg načelnika Glavnog generalštaba, princ Pavle je početkom 1939. još uvek bio optimista da se Hitler neće usuditi da napadne Poljsku i reskira rat i na Zapadu. Posle nemačko-sovjetskog sporazuma bio je opsednut strahom od bliskog sukoba.

Analitička služba Obaveštajnog odeljenja Glavnog generalštaba jugoslovenske vojske pripremila je poseban raport načelniku Generalštaba, generalu Milutinu Nediću, već posle osam ratnih meseci.²⁴ Elaborat predstavlja sliku ondašnjih razumevanja i saznanja jugoslovenske vojske.

U ovom analitičkom materijalu, pre nego što će preći na konkretna borbena iskustva, priređivači su dali osnovne informacije o mirnodopskoj armiji, njenim oficirima, političkom uređenju do 1931. godine, gde se kaže da je „Španija bila Kraljevina sa samodržačkom vlašću kraljeva, upravo njihove kamarile i ministara (...) te da je Ustavotvorna skupština proglasila Republi-

1936, 172–196; Хајнц Гудеријан, „Оклопне трупе и њихово дејство у заједници са осталим родовима оружја“, (превео са немачког Милорад Л. Лазаревић, арт. бриг. ђенерал), Издање уредништва Пешадијско-артиљеријског гласника, Додатак *Пешадијско-артиљеријском гласнику*, бр. 33, 1938; Валтер Неринг, „Одбрана од оклопних возова, Размишљања о њеној могућности на основу схватања и предузетих мера у иностранству“, (превео са са немачког Милорад Л. Лазаревић, арт. бриг. ђенерал), друго прерађено и попуњено издање, Издање Уредништва Пешадијско-артиљеријског гласника, Додатак *Пешадијско-артиљеријском гласнику*, бр. 34, 1939; Б. С. Милошевић, „Брзе јединице“, *Коњички гласник I–II*, (Земун), 1940, (јануар – јуни), 1–38; И. К, „Мотор и коњ – од генерала оклопних трупа Гудеријана“, *Коњички гласник III*, 1940, (јул – септембар), 246–249.

23 Jordan, *The Popular Front*, 203–204.

24 Vojni arhiv Beograd, P 17, k. 25, f. 2, 1/1–52, Glavni Đeneralštab, Obaveštajno odeljenje, elaborat „Španija. Uzroci i razvoj građanskog rata (Vojna i vojno-politička studija dosadašnjih događaja)“, Beograd stanje sa 30. aprilom, 1937, 1–105. - Pukovnik dr D. Denda navodi i tri elaborata koja se čuvaju u Centralnoj vojnoj biblioteci: Борна кола и противколска одбрана (по најновијим француским гледиштима), 1938 и Борна кола и противавионска одбрана (најновија француска гледишта) 1938; Употреба борних кола у Италији (Београд, Главни генералштаб, Обавештајно одељење 1938, CVNDIB, br. 1.713), u: Dalibor Denda, „Strani uticaji na razvoj jugoslovenske vojne doktrine“, *VIG* 1/2010, 165, nap. 34 i 35.

ku sa 392 glasa (levica i centar) protiv 78 glasova desnice“. Notirane su i pokrajinske težnje za samoupravom i konkretnim njenim sadržajima. Posebno je apostrofirana Katalonija. Čim se kralj odrekao prestola, pukovnik Masija (Francesc Macià) proglasio je u Barseloni nezavisnu Katalonsku republiku, koja se posle pregovora sa centralnom vladom pretvorila u autonomnu Kataloniju. Pažnji analitičara nije promakao ni društveni život, uloga plemstva i veleposednika, ekonomija, slaba iskorišćenost zemljišta, međusobni odnosi staleža, položaj i uticaj katoličke hijerarhije i crkve uopšte.²⁵

U elaboratu je posebno izdvojen uticaj vojske u društvenom životu. Posle gubitka kolonija, navedeno je i: „Ozlojeđeni gubitkom američkih poseda, neuspehom na Kubi 1897, i u Maroku vojska je sve više počela da se meša u javne poslove čiji je pravilan tok bio sputavan svađama političara. Uz to su dinastičke suprotnosti, u vezi sa težnjama nezajajžljivog plemstva i crkve poslužili sa svoje strane kao povod sve češćeg uplitanja vojske u unutrašnje poslove. Dinastija, plemstvo, crkva jedan veliki deo buržoazije, potrzali su svaki čas vojsku radi uzajamnog razračunavanja.“²⁶

Kako ovi analitičari, ne bez uticaja srpske tradicije da se brine o socijalnom momentu, zaključuju, narod je, umesto da menja stanje, postao apatičan a stvar otpora preuzimaju anarhisti atentatima i ispadima. Oni su ulivali nadu. Seljak je žudeo za zemljom, a sindikati su pali pod uticaj anarhista. Komunistički pokret je počeo da hvata duboke korene. Samo zahvaljajući preduzimljivosti socijalističke stranke, ovaj komunistički zanos je ustuknuo. S druge strane, desničari su se protivili opštem pravu glasa koje je dato i ženama dopunom ustava 1931. godine. Konačno, posle novih izbora u januaru 1936, Narodni front osvaja većinu, a desnica gubi.²⁷

Zanimljivo je da su vojne vlasti dobile preciznu hronologiju i razloge organizovanja narodne milicije republikanaca: „Pred socijalističkim milicijama, koje su se žurno organizovale i oružale u cilju da postanu naoružana ruka Republike zbog sumnje u vernost vojske prema režimu, španska desnica je reagovala nasiljem. Izvesni fašisti odgovorili su na organizovanje milicije ubijajući republikanske i socijalističke oficire koji su vršili obuku tih milicija. U toku maja i juna su bili atentati na dnevnom redu. Jednog dana je bio ubijen neki socijalist, sutradan neki fašist.“²⁸

Nakon izbijanja vojne pobune u julu 1936, mirnodopske snage su bile podeljene na gotovo podjednake delove: pobunjenike i vladine snage. Jednako tako i posle mobilizacije, gde su pobunjenici imali 20 bataljona više. Vazdu-

25 Vojni arhiv Beograd, P 17, k. 25, f. 2, 1/1.

26 Isto, 6.

27 Isto, 13, 15, 17.

28 Isto, 19.

hoplovstvo je bilo podjeljeno na po 200 aviona svakom, dok je mornarica većinom ostala verna vladi. Vladine snage imale su, prema ovoj analizi, slabiji i malobrojniji starešinski sastav jer je 80 posto aktivnih starešina prišlo pobunjenicima. Svi borci kod pobunjenika bili su plaćenici ili stranci (Marokanci, Nemci, Italijani).²⁹

Od vladinih snaga, zbog slabijeg kvaliteta vođstva, nije se moglo očekivati da primene savremene oblike borbe u napadu i u odbrani te sadejstvo raznih rodova vojske. Primetan je bio nedostatak obuke i discipline, ali ga je nadoknađivalo oduševljenje boraca, često do nivoa fanatizma.

Zanimljiv je podatak iz ovog elaborata dobijen preko španskih oficira koji su imali italijanske zarobljenike. U martu 1937, zarobljeni italijanski oficiri su ispričali kako je pred Madridom nastradala cela italijanska motorizovana kolona i za pola sata bilo je uništeno 30 velikih bornih kola najnovijeg tipa snabdevenih bacačima plamena. U toj borbi poginulo je 100 vladinih dobrovoljaca koji su se javili za borbu sa tenkovima. Korišćena su ručna eksplozivna sredstva na udaljenosti od 20-30 metara.

U prvih deset ratnih meseci, pobunjenici su ostvarili važne uspehe, prvenstveno zahvaljujući kvalitetu kadrovskih trupa nasuprot narodnoj miliciji. Ipak, stanje se popravljalo u korist vlade. Pobunjeničke snage ostaju na oko 200.000 boraca, dok se vladine udvostručuju na 300.000–350.000 ljudi. Izveštaj jugoslovenskog generalštaba pominje da se u mestu Albasete nalazio centar za obuku u kome je bilo 10.000 dobrovoljaca, bez oznake da li se radi o Špancima ili strancima.³⁰

„Po izvesnim manje više nepristrasnim podacima (švajcarski, francuski, austrijski i španski izvori) izgleda da je početkom januara 1937. godine stanje dobrovoljaca i stranih trupa u Španiji na strani vlade bilo sledeće: jedna legija od tri brigade, 11. i 12. međunarodna i Katalonska brigada, ukupno 10-12.000 ljudi najviše.“ Zatim, „izvestan manji broj stručnjaka i vazduhoplovnog osoblja – Rusa“.³¹ S druge strane, kod pobunjenika je bilo dobrovoljaca „Legije Kondor“ snage 10.000 ljudi, plus redovne trupe Italijana (15.000) i Nemaca (20.000), računajući tu i tehničko i vazduhoplovno osoblje.³²

Kada se analiziraju operacije do aprila 1937, zanimljivo je zapažanje, svakako važno za jugoslovenske procene, „po iskazima nekih očevidaca Italijani su se dali u panično begstvo pri prvim niskim naletima madridske avijacije. Da bi brže bežali po blatu mnogi su čak skidali i bacali obuću i trčali bosi“.³³

29 Isto, 20–23, 27, 28.

30 Isto, 44.

31 Isto, 46.

32 Isto, 46.

33 Isto, 54.

Primećeno je i da su u početku građanskog rata pobunjenici obično napadali frontalno, da bi u napadu na Madrid postupili po receptu maršala Badolja prilikom zauzimanja Adis Abebe, posle artiljerijskog baraža išla su oklopna kola i oklopni automobili, a iza njih motorizovana pešadija sa zadatkom da razbiju neprijateljske položaje i oslobode puteve. Sve ovo podržano je udarima avijacije. Tek kasnije ide pešadija. Analitičar zaključuje da je ovaj način pogodan za brdovito zemljište jače ispresecano rečnim dolinama, kao što je to u Španiji, i koje mnogo podseća na Etiopiju. Ovo je donelo uspeh kod Malage, ali na Gvadalahari, kada su vladine snage suprotstavile sa svoje strane mehanizovane jedinice, a naročito vazduhoplovstvo, ofanziva pobunjenika je zaustavljena i potom se pretvorila u težak poraz.³⁴

U analizi se pažljivo prate iskustva upotrebe svih vrsta aviona i oklopnih sredstava, kako na strani pobunjenika tako i vlade. Kod pobunjenika prevladava italijanski i nemački materijal, dok je kod vladinih snaga to ruski materijal. Posebno su apostrofirani lovački avioni „kačuška“ i francuski „Dewoitine 371“ gotovo 150 km/h sporiji od prethodnog.³⁵

Izneta su zapažanja da su bombarderski napadi u masama vršeni uglavnom danju i da ih brane lovački aparati. Avioni obe strane su se spuštali ispod 1.500 metara jer su i kod jednih i kod drugih bila slaba i nedovoljna sredstva PVO. Kada su efekti u pitanju, iznesen je primer da bomba od 250 kg može da poruši šestospratnicu do dna. Efekti bombardovanja na vojsku su bili više nego slabi, drugim rečima, artiljerija je mogla više da postigne. Avijacija je imala više uspeha u bombardovanju artiljerijskih položaja protivnika ili kolona na maršu. Sama PVO kod pobunjenika bila je snabdevena kvalitetnim materijalom, ali u malom broju. Za vladine snage analitičari nisu imali podatke, već samo saznanja da broj nije dovoljan.³⁶

Najvažniji zaključak je bio da u ovim operacijama ni sa jedne strane nije učestvovala onovremena najsavremenija avijacija.

Za jugoslovenske vojne planere, pored onih o avijaciji, najkorisnije su bile informacije o upotrebi oklopnih snaga u borbama i vrstama bornih kola ili tenkova, te o sredstvima za protivoklopnu borbu. Pobunjenici su najviše koristili laka nemačka i italijanska borna kola sa mitraljezima, a vladine snage teža ruska od 12 tona (BT) naoružana topom 45 mm i mitraljezom zavidne brzine od 55 km/h, kao i teškim T-28 sa topom od 75 mm i tri mitraljeza. Vladine snage su imale i teški tenk od 70 tona. Ova sredstva su se pokazala moćnija od nemačkih i italijanskih tanketa. Teško su se probijala ili vrlo retko slabijim sredstvima. Taktička upotreba bila je slična kao u Prvom svet-

34 Isto, 50, 56.

35 Isto, 68–69.

36 Isto, 74–75.

skom ratu, u malim odeljenjima ispred trupa u napadu, slično na otvorenom i u gradu. Oklopnjaci su takođe štitali povlačenje. Učestvovali su na maršu kao prethodnica motorizovanim kolonama.³⁷

„Pouke“ analitičara obuhvatale su ne samo vojna već i politička razmatranja. „Upotreba najsavremenijih borbenih sredstava najraznovrsnije izrade načinila je Španiju nekom vrstom svetskog poligona za ispitivanje savremene borbe. U svim zemljama postoji, razume se, prešna potreba da se iz tamošnjih pouka izvuku zaključci. Pa ipak moramo se čuvati preuranjenih ocena. Utoliko pre što su nepristrasni izveštaji o događajima u Španiji veoma oskudni. Iz sada prikupljenih i sa više strane proverenih podataka mogli su se izvući sledeći zaključci. Na prvom mestu vojnička iskustva su prevazilazila dotadašnje građanske ratove. To je postao pravi ratni poligon za sve oblike borbe kakva može da se očekuje.“³⁸

Zanimljiva su zapažanja da uprkos vrednosti kadrovskih trupa ne treba potcenjivati borbenu vrednost stanovništva prilikom ustanaka većih razmera. Kadrovske trupe su samo jezgro ratnih armija, što daje mogućnost da se od ostalih na brzinu formiraju snage narodne milicije sposobne za rovovsku vojnu ili četničko ratovanje. Nadalje, od faktora koji utiču na vođenje rata, skrenuta je pažnja na napad i odbranu velikih gradova. Ući ili ne ući u veliki grad, kako ga zaposesti. Pobunjenici, kako se navodi, nisu prezali da upotrebe sva sredstva kako bi ostvarili cilj. Primer Gernike u Baskiji bio je očit, uprkos zgražanju iz celog sveta, osim kod Nemačke i Italije. Dakle od ovih sila ima se očekivati slično postupanje i ubuduće. Važna pouka je da zemlja koja nema vlastitu ratnu industriju, ili ona bude oštećena ili uništena, moraće se oslanjati na dopremu iz inostranstva.³⁹

No, najvažnije su svakako sugestije po pitanju motorizacije, mehanizacije i oklopnih jedinica. Te teme su baš u periodu 1936–1941. bile itekako na dnevnom redu vojnog vrha.⁴⁰

Jedan od zaključaka iz elaborata Obaveštajnog odeljenja Glavnog generalštaba, koji ćemo citirati, svakako će vrlo brzo biti iz korena promenjen kada se budu analizirale kampanje u Poljskoj i kasnije na Zapadnom frontu: „Neograničene nade, koje su se na mnogim stranama polagale na korenitu izmenu ratovodstva zbog motorizacije i mehanizacije trupa nisu se ispunile, bar u koliko se tiče događaja u Španiji. Moramo se prema tome kloniti preceñjivanja (!) prednosti oklopljenih jedinica. Dubina njihovog prodora ovisi o doturu municije, ali i goriva. S druge strane jačaju protiv oklopna sredstva.

37 Isto, 75–76.

38 Isto, 77.

39 Isto, 79.

40 Videti napomenu 21.

’Zrno je ovog puta pobedilo oklop, u najmanju ruku u Španiji’. Avijacija je, s druge strane pokazala veliki uspeh, a njena prava vrednost ostaje u celishodnoj saradnji sa ostalim rodovima.“

Ovi prvi utisci o slabostima oklopnih snaga mogli su biti fatalni za dalekosežnije odluke o odabiru protivoklopnih sredstava i nabavci tenkova, no kako ćemo videti iz kasnijih analiza, nisu ostali dominantni. Nasuprot tome, vredni istaći neke dalekovide političke analize koje su mogle imati daleko veće implikacije za Jugoslaviju.

U pogledu političkih pouka, sugerisano je da „nema države na svetu u kojoj ne postoji manji ili veći broj nezadovoljnika. Španija pruža jasan primer koliko su sklone države sa isključivim režimima (Italija, Nemačka, Rusija) da iskoriste svaku jaču neslogu građana u cilju nametanja svoga režima u dotičnoj zemlji, makar i po cenu krvavog građanskog rata. Više nisu u pitanju skrivene političke smicalice već grubo javno uplitanje stranih velikih sila i suseda (Portugalija, Francuska) u unutrašnje raspre jedne države i to ne samo slanjem finansijskih sredstava i ratnog materijala već i celih jedinica redovne vojske sa starešinama i potpunim štabovima. Pri tome su, kako izgleda, fašističke zemlje znatno nasrtljivije i bezočnije od Sovjetske Rusije. Očigledna je nemoć Društva Naroda i ostalih velikih sila da spreče ovakve do sada nečuvane postupke u međunarodnim odnosima, mora služiti kao trajna opomena svima činiocima odgovornim za unutrašnji red i mir u pojedinim državama.“⁴¹

Španski građanski rat prevazilazi okvire ove zemlje u političkom smislu, u prvom redu zbog umešanosti pojedinih sila i zbog njenog položaja na Mediteranu. Na prvi pogled, nemački životni interesi su na drugoj strani kontinenta a ne na Mediteranu, ali je on važan zbog Gibraltara i Sueca, koji su na trgovačkim putevima. Španija stoga može da ima bitnu ulogu da se neutrališe zapadni bazen Sredozemlja. Ako i ona postane fašistička država, može postaviti takve nacionalne ciljeve koji se mogu ostvariti samo na račun Francuske.⁴²

Sumorna analiza u vrhu francuske armije iz marta 1938. upravo potvrđuje poglede iznesene u jugoslovenskom generalštabu godinu dana ranije. U noti koja je pripremljena za Vrhovni savet odbrane (CSG) 13. marta, istaknute su sve strateške posledice po Francusku u slučaju uspeha generala Franka i predložene mere za anuliranje ovakve situacije. Pod pretpostavkom da se takva Španija svrsta uz Nemačku i Italiju biće, razmišljali su, na moru ugrožene vitalne komunikacije preko Mediterana ka francuskoj Africi, podjednako sa severa i sa juga. Avijacija može da ugrozi Bordo, ceo bazen reke Garone, posebno Tuluz, kao i sve francuske brodske linije za istočni Atlantik i sever Afrike, dakle ceo zapadni Mediteran. Zbog mogućeg španskog napada

41 Isto, 80.

42 Isto, 82, 85.

na jugu, pojačanog Italijanima i Nemcima, morao bi se otvoriti novi prostor operacija, jednako tako i u Maroku i prema Španskom Maroku.⁴³

General Gamlen (Gamelin) je predlagao da se gleda da svi napori budu usmereni da se minimiziraju i otklanjaju moguće posledice. Na prvom mestu diplomatskim i „moralnim“ sredstvima. U slučaju da se na taj način ove opasnosti ne otklone, onda im se mora suprotstaviti drugim sredstvima. Imali bi određene šanse ako bi bili ubeđeni u savezničku ili prijateljsku pomoć koja bi, dok bi Francuska jačala sopstvena sredstva delovanja, vezala njene neprijatelje razvlačeći njihove snage. Ova varijanta je već predviđena za delovanje Velike Britanije, Male antante, Balkanske antante, Poljske, Rusije, u kojima bi postojao kapitalni interes da se pridobiju i Sjedinjene Američke Države.⁴⁴

Analitički izveštaj koji smo šire izložili, izrađen za generala Milutina Nedića, načelnika Glavnog generalštaba, sugerisao je da se ratna sreća okreće u korist vlade. Bila je to, verujemo, prirodna potreba analitičara da unesu notu optimizma ili svoju nesvesnu želju.

Posle ovog izveštaja sledile su više teorijske i praktične rasprave u stručnim časopisima, a u Nastavnom odeljenju pripremana je nova doktrina, na kursevima osmišljavana nova forma obuke, pa i u samim garnizonima. Prevedena je knjiga nemačkog generala Hansa Guderijana *Oklopne trupe i njihovo dejstvo u zajednici sa ostalim rodovima oružja* (Sarajevo, 1938). Nju su takođe komentarisali u prikazima. Prevođeni su radovi i drugih nemačkih stručnjaka. Preko vojnih atašea i drugim putem, nabavljane su ruske i francuske analize.

Pomenimo više analiza generalštabnog brigadnog generala Augusta Marića na stranicama prestižnog časopisa *Ratnik*.⁴⁵ On upozorava da se u svojim analizama autori oslanjaju na pisanja inostrane štampe, nemačkih ili francuskih oficira koji analiziraju stanje. Zapaža da sve vojske šalju posmatrače kako bi na licu mesta mogli da vide efekte i postupke. Upozoravajuće je da svako zaključivanje mora da pođe od činjenice da velike sile nisu slale u Španiju svoje najmodernije naoružanje kako se ne bi izložile opasnosti da protivnik iz zaplenjenog naoružanja ne dođe do konstrukcionih rešenja. Što se tadašnje taktike tiče, oklopna sredstva su se koristila više za podršku pešadiji i obezbeđenje marševskih kolona nego za samostalno dejstvo u krupnijim formacijama. Praksa je pokazala, piše on, da oklopnim sredstvima nije umanjena napadna vrednost, ali više ne predstavljaju psihološko iznenađenje. Uo-

43 Service historique de l'Armée du terre (SHAT, Paris), 5N 579, Note, Très secret. - Gamlen je stavio napomenu da je nota za CSG usaglašena sa mišljenjem načelnika Glavnog generalštaba i načelnicima štabova mornarice i vazduhoplovstva.

44 Isto.

45 Marić, „O upotrebljivosti savremenog naoružanja“, 34–47; Marić, „Pouke iz Španskog građanskog rata“, *Ratnik*, sv. VII–VIII, 1938, 76–96, 1–21; Marić, „Pouke iz španskog građanskog rata“, *Ratnik*, sv. I, 1939, 113.

čavaju se prednosti odbrane i sredstava za nju. Bar u Španiji, gde su oklopna sredstva naišla na organizovanu odbranu, ona su bila zaustavljena. Prenoseći jedno nemačko generalštabno mišljenje, Marić ističe da su se u Španskom građanskom ratu najbolje pokazala srednja francuska i nemačka borna kola, dok su se na terenu pokazala loše teška borna kola, kao i sasvim laka italijanska borna kola. Oba ova zaključka mogla su pomoći odluci jugoslovenskih vojnih vlasti da se opredele za francuske tenkove R-35. Analize su pokazale da su uspešnija ona borna kola naoružana i topom i mitraljezom u odnosu na ona samo sa mitraljezima.

Dopunjujući svoje analize 1938. godine, Marić se ponovo oslanja na nemačke i francuske izvore. Da li namerno, nemački pisci su komentarisali da su u ovom ratu najveće razočaranje oklopna sredstva. Prednost su dobili odlični protivtenkovski topovi kakve su na primer imali frankisti. Još više podozrenja mogao je izazvati navod iz časopisa *Nemačka vojska (Deutsche Wehr)*: „Stanje depresije kod stoprocentnih pristalica bornih kola (...) Ranije stoprocentnih pristalica bornih kola misle da se iz krvavih događaja u Španiji može izvesti zaključak da je doba bornih kola prošlo i da njihove izgleda na uspeh nadvladava nadmoćnost i vrednost odbrane“.

Međutim, Marić, navodeći britanske i francuske slične procene, ne pomišlja na takvu mogućnost. Tako navodi pisanje *Tajmsa (Times)* i *Frans militera (La France Militaire)*. Štaviše, jedan francuski list objavio je mišljenje svog saradnika koji je po povratku iz Nemačke doneo vest da je u svetlu španskih iskustava u Nemačkoj obustavljena dalja proizvodnja (!) bornih kola.

General nije bio tako naivan. Podaci da nijedna strana nije kretala u akciju bez podrške bornih kola te da se njihov broj na obe strane neprestano uvećava, govorili su za sebe. Zato je Marić sklon da se uzmu drugi parametri u proceni neuspeha bornih kola na terenu. Kao na primer: neobučenost posada, neiskustvo u taktičkim postupcima, uvežbanost sadejstva sa pešadijom, obučenost komandanata, karakter zemljišta – terenske nepogode (poplave, blato) i dr. I zaključuje: „Postojeće okolnosti u španskom građanskom ratu nameću potrebu obazrive ocene uspeha i neuspeha bornih kola, pri čemu svi uticajni činioци zahtevaju produbljenu analizu“.⁴⁶

Marić je dosta redova posvetio manama vazduhoplovstva u susretu sa dobrom protivavionskom odbranom velike brzine paljbe, što je umanjivalo preciznost bombardovanja.

Kao što smo naveli, objavljuvani su radovi brojnih autora visokog ranga na stranicama *Ratnika*, *Pešadijsko-artiljerijskog glasnika*, *Konjičkog glasnika* i drugih specijalizovanih izdanja. Prevođeni su članci i prikazi iz štampe dru-

46 Marić, „Pouke“, 1938, 119–121.

gih zemalja. U ove napore uključio se urednik *Ratnika* general Čedomir Škekić iz Nastavnog odeljenja Glavnog generalštaba od 1937. godine.⁴⁷

Posle španskih iskustva stiglo je dramatično otrežnjenje nakon nemačke kampanje u Poljskoj,⁴⁸ ali se i u praksi i u stručnoj publicistici i pre njega raspravljalo o hitnoj dopuni ne samo doktrine nego i pravila za upotrebu rodova. Tako je već u leto 1938. novi načelnik Generalštaba Dušan Simović na stranicama *Ratnika*, pozivajući se i na skora iskustva, sugerisao nužne dopune važećih pravila. Konkretno, u onom delu gde su propisivani postupci za borbu pešadije protiv bornih kola: „Današnja mehanizacija i motorizacija vojski sa razvojem bornih kola vanredno jako utiče na ratovodstvo. Taj razvoj zahteva da podvrgavamo ispitivanju i eventualno reviziji naša dosadašnja zvanična gledišta i odredbe o odbrani protiv bornih kola u P.e.p. deo II. jer nesumnjivo je da te odredbe, s obzirom na sve veći razvoj bornih kola nisu najbolje i da u mnogočemu moraju biti ispravljene.“⁴⁹

Kritikujući zastarelost pravila (1934) poziva se na nemačku doktrinu koja odbranu definišu karakterom upotrebe oklopnih snaga („Borna kola svih vrsta i svih formacija predstavljaju rešavajuće sredstvo pobeđe“; „Uspeh borbenih sredstava bazira na masovnoj upotrebi“; „Iznenadaenje predstavlja jedan od najvažnijih momenata uspeha napada oklopnih sredstava“). Suština zahteva za promenu pravila jeste da se samim poznavanjem oklopnih sredstava i priručnim sredstvima ne može braniti od masovnog napada. Na osnovu dotadašnjih iskustava autor upozorava da pešadija mora biti podržana masom protivtenkovskih topova 47 mm. Tadašnje procene su bile da divizije moraju imati više od 50 ovakvih oruđa (kod Nemaca), a kod drugih nešto malo manje. Minimum bi trebalo da predstavlja šest takvih topova na bataljon i po šest protivtenkovskih pušaka uz grupu za miniranje. „I danas, pred našim očima, vrši se smena dva načina ratovanja: starog primitivnog, manuelnog, koje odlazi i novog mašinskog koje dolazi“. Ima ih koji se ne opredeljuju i čekaju da „vreme kaže svoje“, a to je „nesumnjivo štetno“. Na kraju, autor se zalaže da pešadija štedi snagu i bude odmorna korišćenjem brzog transporta, a da će joj snaga biti ojačana automatskim oruđima, „čija će tela biti zaštićena oklopom i čija će pokretljivost, udarna snaga i zaštita biti uvećana mehaničkim sredstvima“.⁵⁰

47 Bio je urednik od 1. januara 1938. do 31. decembra 1939.

48 „Употреба немачких оклопних снага у Пољској“, (превод), III, 1940; Мих. Н. Р. пуковник, „Операције у немачко-пољском рату“, *Ратник*, св. X, 1940.

49 Д. С., „Пешијадија против борних кола (разматрање тачака 546–552 П.е.п. део II)“, *Ратник*, св. VII–VIII, 1938, 96.

50 *Isto*, 109.

Pravilno ceneći ta iskustva, jugoslovenski vojni vrh je učinio velike narudžbine do tada najuspešnijeg protivtenkovskog oruđa od 47 mm iz Škodinih zavoda. Okupacijom Čehoslovačke, isporuke već gotovih količina su došle u pitanje zbog nemačkog stava. Jugoslavija je bila poručila 500 komada ovih topova, koji je trebalo da budu isporučeni tokom 1939. i 1940, jedan deo je isporučen, ali za preostalih 400 vođeni su dugotrajni pregovori sa Nemačkom. Posle francuske kampanje, Jugoslovenima je poručeno da druga partija neće biti odobrena, već je izražena spremnost da Nemačka u zamenu dâ svoje topove od 37 mm. Na kraju isporučeno je 150 topova sa manjom količinom municije do aprila 1940. Kasnije još 100 komada. Ovi topovi su već bili pokazali svoju inferiornost protiv jačeg oklopa. Vojni ataše u Berlinu pukovnik Vauhnik je, na jednom poligonu gde su im prikazivali nove jurišne topove, na mesinganim tablicama uočio: „Fabrika Škoda, jugoslovenski protivtenkovski top kal. 47 mm“.⁵¹ Prema izjavi generala Pešića britanskom vojnom izaslaniku, od novembra 1940. prestale su sve nemačke isporuke naoružanja i municije. Mnogo toga ugovorenog, čak i plaćenog, nije nikada isporučeno. Pored pomenutih topova 47 mm, nisu isporučene 72 motorizovane haubice M 36 Škoda 150 mm za kompletiranje armijskih artiljerijskih pukova, 27 lovaca i drugo.⁵²

Spomenimo da je u isto, kritično vreme najdalekovidiju stratešku analizu vojne perspektive dao nekadašnji pomoćnik vojvode Radomira Putnika tokom ratova, general i akademik Živko Pavlović. On je odmah po Anšlusu Austrije, u martu 1938, u dogovoru sa rukovodstvom Srpskog kulturnog kluba, održao predavanje za najuži krug njegovih članova na temu „Strategijski položaj Jugoslavije u budućem svetskom okršaju“. Za tu priliku bile su izdate posebne propusnice. Osnovne misli generala Pavlovića mogle bi se sažeti u sledećem:

1) Strategijski položaj Jugoslavije biće u budućem svetskom sukobu mnogo teži nego u Prvom svetskom ratu.

2) Saveznici Jugoslavije, zapadne sile: Francuska i Engleska, neće moći da pobeđe divizije Trećeg rajha.

3) Prelazak Italije na stranu Hitlera onemogućava slanje pomoći Jugoslaviji preko Sredozemnog mora, u slučaju izbijanja svetskog rata.

4) Posle okupacije Austrije, na malo veći pritisak Hitlera, predaće se bez borbe Čehoslovačka, Mađarska, kao i Rumunija i Bugarska.

51 Vladimir Vauhnik, *Nevidljivi front. Borba za očuvanje Jugoslavije*, (Minhen, 1984), 102–103; Cvijetić, „Prodaja oružja kao metod ekonomskog i političkog pritiska“, 228–235, 252; Hadži-Jovančić, *Treći rajh i Jugoslavija*, 151; Денда, *Шлем и шајкача*, 619.

52 Cvijetić, „Prodaja oružja kao metod ekonomskog i političkog pritiska“; Денда, *Шлем и шајкача*, 625.

5) Jugoslavija će strategijski biti izolovana, a zbog prekida saobraćajnih veza preko Sredozemlja neće moći ni pomišljati na stvaranje novog fronta na Balkanu.

General Pavlović je završio konstatacijom da u Evropi ima još uslova za uspешan otpor nemačkim armijama u slučaju izbijanja drugog svetskog rata, ali da to ne spada u domen vojne nego političke strategije. Ovaj sposobni patriota i vojnik bio je iskreno zabrinut za evropski mir. Kada je posle predavanja, u razgovoru u užem krugu, bio upitan koja je to nova političko-strategijska varijanta kojom bi Jugoslavija morala da ide, on je rekao da je imao na umu Sovjetski Savez jer tamo postoji mogućnost uspешnog strategijskog manevrisanja protiv nemačkih oklopnih armija. Vladimir Dedijer, prema izvorima, navodi da su ovu koncepciju podržavali inspektor Zemaljske odbrane general Vojin Maksimović i general Milan Nedić.⁵³

Dnevni list *Politika* je objavljivao seriju stručnih članaka o taktičkim radnjama pojedinaca i odeljenja, o organizovanju protivoklopne borbe, zaštite od avio-osmatranja i dr. na korist boraca i oficira rezervista. Ovo je na kraju sabrano i u posebnu knjigu.⁵⁴

Do izbijanja rata samo su se pogoršavali uslovi u kojima su se odbrambene pripreme odvijale. Zapravo, nedostajalo je vremena. Postignuto je za to kratko vreme mnogo ako upoređujemo sa dužim, prethodnim periodom, ali strateška situacija je u proleće 1941. godine bila gotovo beznadežna.

REZIME

Španski građanski rat, kao i prethodna agresija Italije na Etiopiju 1935. bili su poligoni za testiranje novih ratnih oruđa i doktrina, a desili su se uoči novog evropskog i svetskog sukoba. Demokratske zemlje su svakako kasnile sa modernizacijom vojnog potencijala i prekasno su shvatile da je novi sukob stvar bliske budućnosti. Kašnjenju je doprinela i Velika ekonomska kriza 1929–1934. Na poligonima Španije nijedna strana nije otkrila sve karte i to je moglo zbuniti analitičare, pa čak i dovesti do pogrešnih zaključaka o svrsishodnosti masovne upotrebe oklopnih snaga, metoda protivoklopne borbe, ali i niza drugih elemenata taktičkog i strateškog značaja. U Kraljevini Jugoslaviji ovaj rat je praćen s dužnom vojnom pažnjom. Vojnoobaveštajna služ-

53 Bjelajac, *Дипломатија и војска*, 186–187. - U nedavno objavljenim sećanjima sekretara SKK Vase Čubrilovića takođe je obrađena ova epizoda. Saznajemo kako je došlo do inicijative da Pavlović drži predavanje. Predavanje je odobrio Generalštab. Vasa Čubrilović, *Sećanja*, (Beograd: Vukotić Medija, 2022), 448–452.

54 Јевтић О. Влајко, пуковник, Кнежевић Л. Живан, мајор, *Шта мора знати савремени борац?*, Београд: Политика А. Д., 1940.

ba je pripremala periodične analize za Vrhovnu komandu. Najopširniji takav dokument, iz proleća 1937, poslužio nam je za dublje sagledavanje ove materije. Iste godine ova analiza je praćena stručnim vojnim prikazima, koji su se nastavili i kasnije. U debatu su se uključili jugoslovenski visoki oficiri, pa i generali. Prikazi su uključivali i prevode radova o važnim pitanjima koja su pisali strani saradnici, ruski, francuski ili nemački. Često su im se suprotstavljali, ali je preovladavala ocena značaja brzih, oklopnih i motorizovanih jedinica, bombarderske avijacije, protivvazdušne odbrane i slobodnih linija snabdevanja. Sve je to izazvalo uzbunu u jugoslovenskom vojnom i političkom vrhu. Međutim, zabrinutost nisu budile samo loša oprema i nezavršene vojne reforme već i očigledna slabost Francuske, glavnog garanta Versajskog ugovora i glavnog saveznika Jugoslavije i nekoliko drugih istočnih saveznika. Vojska Jugoslavije se snažno zalagala za dobijanje dodatnih kredita za ponovno naoružavanje i završetak vojnoindustrijskog kompleksa. Stvari su se pogoršale nakon Minhenske krize i pada Čehoslovačke u martu 1939. Saveznici, Velika Britanija i Francuska, nisu mogli da isporuče dovoljno materijala, jer je i njima bio potreban. Jugoslavija je morala da se okrene svojim najvećim neprijateljima Italiji i Nemačkoj. Kraljevina je trgovala svojim sirovinama u zamenu za avione, motore, topove, protivavionske topove i dr. Nakon završetka građanskog rata, okrenula se Španiji, pošto je ona imala viškove u svim vrstama vojne opreme i municije. Mnoge stvari su urađene u skladu sa iskustvom Španskog građanskog rata, kao i kampanje u Poljskoj i kasnije u Francuskoj. Treća konjička divizija je pretvorena u motorizovanu. Vazduhoplovstvo je bilo potpuno motorizovano. Kupovina 1.000 američkih kamiona pomogla je u motorizaciji logistike armija i divizija i ubrzanju mobilnosti pešadije. Konačno, u proljeće 1941. završena je proizvodnja artiljerijskih granata u okolini Sarajeva. Mora se primetiti da jugoslovenski oficiri nisu olako odbacivali značaj oklopnih jedinica, kao što su to neki stranci požurili da zaključe na osnovu prvih utisaka sa terena. Među Jugoslovenima koji su učestvovali u debati preovladao je stav da se prvo moraju pažljivo analizirati sve okolnosti na terenu a zatim doneti bilo kakav zaključak. Brzo su shvatili značaj dobrog protivoklopnog topa 47 mm i uticali na ispravnu odluku Ministarstva odbrane da od Čehoslovačke nabavi oko 400 komada. Samo deo toga je isporučen pre pada Čehoslovačke. Kasnije je Nemačka dala sve od sebe da opstruira ovu već plaćenu isporuku i umesto toga ponudila da isporuči daleko inferiorniji top od 37 mm. Interesantan aspekt u analizi specijalnih jugoslovenskih službi je njihov osećaj za socijalnu pravdu u slučaju Španije. Isticali su sumnjiv karakter prethodnih režima, koji su izazvali društvene promene i konačno građanski rat.

SOURCES AND LITERATURE

- Vojni arhiv, Beograd. Popisnik 17, kutija 25, fascikla 2, 1/1-52, Glavni Đeneralštab, Obaveštajno odeljenje, elaborat „Španija. Uzroci i razvoj građanskog rata (Vojna i vojno-politička studija dosadašnjih događaja)“, Beograd stanje sa 30. aprilom, 1937.
- Adamthwaite, Anthony. *Grandeur and Misery. France's bid for power in Europe 1914–1940*. London – New York – Sydney: Arnold, 1995.
- Alexander, Martin S. *The Republic in Danger. General Maurice Gamelin and the Politics of the French Defence 1933–1940*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Avramovski, Živko. *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji 1931–1938*. Beograd: Arhiv Jugoslavije, Zagreb: Globus, 1986.
- Begović, Pavle J. „Upotreba bornih kola u planini“. *Ratnik*, sv. VIII, 1937. (cyrillic)
- Begović, Pavle J. „Pouke iz Španskog građanskog rata o upotrebi bornih kola“. *Ratnik*, sv. IV, 1938. (cyrillic)
- Bjelajac, Mile. „Lažna neutralnost: Jugoslovenska pomoć zapadnim saveznicima i Grčkoj (1939–1941)“. *Vojnoistorijski glasnik* 1/2020, 109–135. (cyrillic)
- Bjelajac, Mile. *Diplomatija i vojska, Srbija i Jugoslavija 1901–1999*. Beograd, 2010. (cyrillic)
- Bjelajac, Mile. *Vojska Kraljevine SHS/Jugoslavije 1922–1935*. Beograd, 1994.
- Bojić, Dušica. *Sećanja porodice i memoari generala Ljubomira Marića (1878–1960)*, drugo dopunjeno izdanje. Beograd: Istorijski muzej Srbije, 2017. (cyrillic)
- Cvijetić, L. „Prodaja oružja kao metod ekonomskog i političkog pritiska nacističke Nemačke na Jugoslaviju“. *Istorija XX veka*, zbornik radova XIII. Beograd, 1975.
- Čerčil, Vinston S. *Drugi svetski rat*, Tom I: Bura se sprema. Beograd: Prosveta, 1964.
- Čubrilović, Baca. *Sećanja*. Beograd: Vukotić Medija, 2022.
- Denda, Dalibor. *Auto jedinice u vojsci Kraljevine Jugoslavije*. Beograd: MC Odbrana, 2021. (cyrillic)
- Denda, Dalibor. „Strani uticaji na razvoj jugoslovenske vojne doktrine“, *Vojnoistorijski glasnik* 1/2010. (cyrillic)
- Denda, Dalibor. *Šlem i šajkača, Vojni faktor i jugoslovensko-nemački odnosi (1918–1941)*. Novi Sad: Matica srpska, 2019. (cyrillic)
- Doise, Jean, Maurice Vaisse. *Diplomatie et outil militaire. Politique étrangère de la France 1871–2015*, Nouvelle edition. Paris: Seuil, 2015.
- Guderijan, Hajnc. „Oklopne trupe i njihovo dejstvo u zajednici sa ostalim rodovima oružja“, preveo sa nemačkog Milorad L. Lazarević, art. brig. đeneral. Izdanje uredništva *Pešadijsko-artiljerijskog glasnika*, Dodatak *Pešadijsko-artiljerijskom glasniku*, br. 33, (Sarajevo) 1938. (cyrillic)

- Hadži-Jovančić, Perica. *Treći rajh i Jugoslavija. Ekonomija straha 1933–1941*. Pirot: Pi-press, 2020. (Orig.: *The Third Reich and Yugoslavia: An Economy of Fear, 1933–1941*, Bloomsbury Publishing)
- Jevtić, Vlajko O., pukovnik, Živan L. Knežević, major. *Šta mora znati savremeni borac?* Beograd: Politika A. D., 1940. (cyrillic)
- Jordan, Nicole. *The Popular Front & Central Europe. The Dilemmas of French Impotence, 1918–1940*. Cambridge University Press, 1992.
- K. I. „Motor i konj – od generala oklopnih trupa Guderijana“. *Konjički glasnik* III, (Zemun), 1940 (jul – septembar). (cyrillic)
- Ladek, Zdenjek. *Mala Antanta 1919–1938*. Beograd: Službeni glasnik, 2019. (cyrillic)
- Marić, August. „O upotrebljivosti savremenog naoružanja u građanskom ratu u Španiji“. *Ratnik*, sv. IX, 1937. (cyrillic)
- Marić, August. „Pouke iz Španskog građanskog rata“. *Ratnik*, sv. VII–VIII, 1938. (cyrillic)
- Marić, August. „Pouke iz španskog građanskog rata“. *Ratnik*, sv. I, 1939. (cyrillic)
- Milošević, B. S. „Brze jedinice“. *Konjički glasnik* I–II, (Zemun) 1940, (januar – juni). (cyrillic)
- Nering, Valter. „Odbrana od oklopnih vozova, Razmišljanja o njenoj mogućnosti na osnovu shvatanja i preduzetih mera u inostranstvu“, preveo sa nemačkog Milorad L. Lazarević, art. brig. đeneral, drugo prerađeno i popunjeno izdanje. Izdanje Uredništva *Pešadijsko-artiljerijskog glasnika*, Dodatak *Pešadijsko-artiljerijskom glasniku*, br. 34, (Sarajevo), 1939. (cyrillic)
- *Pisanja generala Dušana Trifunovića. Izabrani spisi, objavljeni i neobjavljeni*, priredio Predrag Trifunović. Beograd, 2014.
- R. N. Mih., pukovnik. „Operacije u nemačko-poljskom ratu“. *Ratnik*, sv. X, 1940. (cyrillic)
- S. D. [Dušan Simović]. „Pešadija protiv bornih kola“. *Ratnik*, sv. VII–VIII, 1938. (cyrillic)
- Stojadinović, Milan. *Ni rat ni pakt*. Opatija, 1970.
- „Upotreba nemačkih oklopnih snaga u Poljskoj“, (prevod). *Ratnik*, sv. III, 1940. (cyrillic)
- Vauhnik, Vladimir. *Nevidljivi front. Borba za očuvanje Jugoslavije*. Minhen, 1984.
- Zobenica, D. S. „Motorizacija i mehanizacija vojske – opšti pogled na motorizaciju i mehanizaciju“. *Pešadijsko-artiljerijski glasnik*, br. 18, (Sarajevo), 1936. (cyrillic)

SUMMARY

THE INFLUENCE OF SPANISH CIVIL WAR ON MILITARY THOUGHT IN YUGOSLAVIA

ABSTRACT: The Spanish Civil War, as well as Italy's previous aggression against Ethiopia in 1935, were testing grounds for new war tools and doctrines, and both occurred on the eve of a new European and world conflict. On one side were the victorious powers from the First World War, and on the other – the former losers, eager for revenge and the fulfillment of earlier geopolitical goals for world domination. The democracies were certainly slow in modernizing their military potential and realized too late that a new conflict was a matter of the near future. The great economic crisis of 1929–1934 also contributed to the delay. On the training grounds of Spain, neither side revealed all the cards, and this could confuse analysts and even lead to wrong conclusions about the expediency of the mass use of armored forces, the method of anti-armor combat, as well as about numerous other elements of tactical and strategic importance. In the Kingdom of Yugoslavia, this war was observed with due military attention. For the needs of the supreme command, periodic analyzes were made, and the professional military press began to publish the views of domestic and foreign collaborators. They were often opposed, but the assessment of the importance of fast, armored and motorized units, bomber aviation, anti-aircraft defense and free lines of supply prevailed.

KEY WORDS: Spanish Civil War, Kingdom of Yugoslavia, Milan Stojadinović, Periodic Analysis of the Intelligence Department of the Main General Staff of the Yugoslav Army, General August Marić

The Spanish Civil War, as well as Italy's previous aggression against Ethiopia in 1935, were training grounds for testing new war tools and doctrines. Both were on the eve of a new European and world conflict. The democratic countries were certainly late in modernizing their military potential and realized too late that a new conflict was a matter of the near future. The great economic crisis of 1929–1934 also contributed to the delay. On the training grounds of Spain, neither side revealed all the cards and this could have confused the analysts and even led to wrong conclusions about the expediency of the mass use of armored forces, the method against armored combat, but also a number of other elements of tactical and strategic importance. In the King-

dom of Yugoslavia this war was followed with due military attention. The Military Intelligence service prepared periodic analysis for the Supreme command. The most extended one from the Spring 1937, has served us for the in-depth view on this matter. Within same year this was accompanied by professional military reviews and be continued onwards. Yugoslav high officers, even Generals, enrolled in the debates. The reviews published translations on important issues from the foreign contributors, Russian, French or German. Often, they were opposed, but the assessment of the importance of fast, armored and motorized units, bomber aviation, anti-aircraft defense and free lines of supply prevailed. All this caused concern, alarm among Yugoslav military and political top brass. However, not only poor equipment and unfinished military reforms rose those concerns but obvious weakness of France, the main guarantor of the Treaty of Versailles and principal Ally of Yugoslavia and several other Eastern allies. Yugoslav Army pushed hard to obtain additional loans for the rearmament and completion of military industrial complex. Things get worse after Munich crisis and fall of Czechoslovakia in March 1939. The Allies, Great Britain and France could not deliver enough materials since they need them, too. So, Yugoslavia had to turn to her arch enemies Italy and Germany. Yugoslavia trade its raw materials, for airplanes, engines, blinds, guns, anti-aircraft guns etc. She also turned to Spain after Civil War ended since Spain possessed surpluses in all kinds of military equipment and ammunitions. Many things have been done in accordance to experience of Spanish civil war as well as campaign in Poland and later in France. The third Cavalry Division has been turned into motorized one. Air forces were motorized completely. The purchase of 1.000 American trucks helped to motorize armies' and divisions' logistic, and acceleration of infantry's mobility. Finally, in the Spring 1941, artillery shells production was completed in vicinity of Sarajevo. It must be noticed that Yugoslav officers were not likely to discard importance of armor units like some foreigners rushed to conclude whereby first impressions on the field. Yugoslavs, at list among those who took a part in debate, prevailed attitude that firstly, it must be carefully analyzed all circumstances on the field and then come to any certain conclusion. They quickly realized importance of good anti-tank gun 47mm and influenced right decision of Ministry of Defense to purchase some 400 pieces from Czechoslovakia. Only part of that was delivered before fall of Czechoslovakia. Later on, Germany did its best to obstruct this already paid delivery and offer instead to deliver far inferior 37mm gun. The interesting aspect in the analysis of special Yugoslav services is their sense for social justice in the case of Spain. They emphasized dubious character of previous regimes, that provoked social changes and finally civil war.